eğitim
YAZILARI

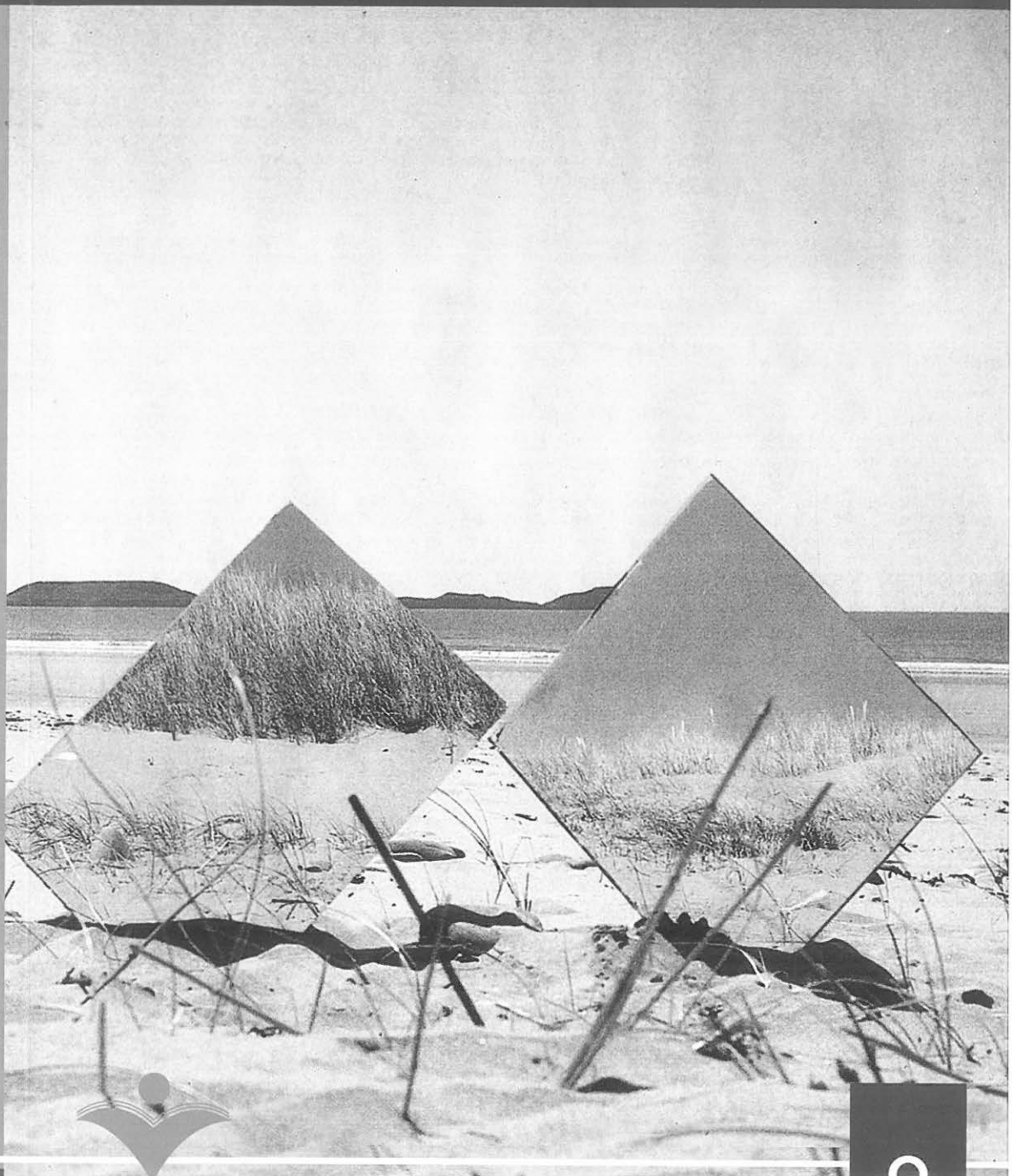

8

İNSAN VAKFI

İNSAN VAKFI
EĞİTİM YAZILARI
Altı Aylık Eğitim Araştırmaları Dergisi

Yıl:4 Sayı:8 (Kasım 2003)

Sahibi
İnsan Eğitimi Kültür ve Yardımlaşma Vakfı

Editör ve Yazışleri Müdürü
Ebuzer Çetin

İlmî Danışman
Dr. Şerafeddin Kalay

Posta Çeki: 160 5160 (Şaban Karaköse)

Kapak, İç Düzen, Baskı
Erkam Matbaası

Adres
Akdeniz Cd. Albay Cemil Sakarya Sk. No:14 Fatih/İstanbul
Tel: (0212) 534 41 61 (pbx) Faks: (0212) 631 76 31
İnternet: www.insanvakfi.org **e-Mail:** insan@insanvakfi.org

İçindekiler

5 **Takdim**

7 **Âilenin Önemi**
Şeyma SAYDAM

15 **Çocuk Eğitimine Giriş**
Banu EKMEN

29 **Çocuklara İbadet Eğitiminde İlkeler**
Dr. İsmail SAĞLAM

57 **Ergenlikte İlgiler**
Ömer AKGÜL

69 **Hz. Yûsuf**
Dr. Şerafeddin KALAY

93 **Kur'ân'ın Âile İçi Şiddet Sorununa Bakışı**
Dr. Abdurrahman ATEŞ

111 **Gelin-Kayınvâlide İlişkisi**
Selma KAYAKÖY

119 **Psikoterapide İki Yöntem**
Rukiye ÇETİN

137 **İnsandaki Problemli Huylar**
Abdülhamit KAHRAMAN

151 **Yabancı Dil Öğrenimi**
Yrd. Doç. Dr. Mehmet YOLCU

199 **Sebât**
M. Sâlih el-MÜNÂCİD. (çev. İsmail Yaşa)

217 **Günaha Girmek**
İsimsiz. (çev. Esra A. Özbeçetek)

Çocuklara ibadet eğitiminde ilkeler

Dr. İsmail Sağlam[1]

İlke; prensip, umde ve esas gibi kelimelerle eş anlamlı olup, eğitimde yada davranışların değerlendirilmesinde temel görüş veya düşünce olarak tarif edilmektedir.[2] Bu tariften hareketle, belirtmeye çalışacağımız ilkeler; çocuklara ibadet davranışını kazandırmada temel alınacak görüş ve düşünceler olarak değerlendirilebilir.

Çocuk hayata gözlerini aile içinde açmaktadır. Çocuğun hem kendi iç dünyası hem de dış dünyasıyla kuracağı iletişimin başarılı olup olmamasında, içerisinde doğup büyüdüğü ailenin sosyo-ekonomik, kültürel ve psikolojik yapısının derin etkilerinden bahsedilebilir. Aile içerisindeki söz konusu yapıların niteliği, bireylerin mesajları birbirlerinden engelsiz alıp almamalarına da etki edecektir. Diğer bir ifade ile ailede oluşturulacak duygusal, bilişsel, davranışsal, sosyal ve eğitimsel atmosferin yapısı, özellikle çocukla anne-baba arasındaki mesaj alış verişinin başarısını belirleyecektir.[3] Karşılıklı mesaj alış verişinde başarılı bir yapı oluşturulan ailede, aile içi iletişimin sağlıklı olduğundan bahsedilebilir. Böyle bir ailede bireyler karşılıklı olarak duygularını, düşüncelerini, niyetlerini anlama ve anlatma fırsatı yakalayabilirler. Böylece birbirlerine karşı birikmiş olumsuz duygu ve düşünce engellerine düşmezler.

---

[1] Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü Öğretim Üyesi. Bu makale, Dr. İsmail Sağlam'ın **Çocuk ve İbadet** adıyla basılan, **"İbadet Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar (7-14 yaş)"** konulu doktora tezinde yer almaktadır. (Bursa: Düşünce Kitabevi, 2003, s. 204-238)

[2] Öncül, Remzi, *Eğitim ve Eğitim Terimleri Sözlüğü*, s. 605

[3] Mesaj alış verişinde dikkat edilmesi gereken hususlar için tezimizin "Çocuklara Davranış Kazandırma" konusuna bakınız. Ayrıca bkz. Mountrose, Philip, *Çocuklarla ve Gençlerle İletişime Geçmenin 25 Yöntemi*, s. 33 vd.; Özer, A. Kadir, *İletişimsizlik Becerisi*, İstanbul ts. S. 49 vd.; Dökmen, Üstün, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, s. 21 vd.

İşte bu olumsuz iletişim engellerine düşmemek için, **savunucu iletişim** (yargılayıcı tutum, denetlemeye yönelik tutum, belli bir strateji izleyen planlı tuzak tutum, aldırmaz umursamaz tutum, üstünlük belirten tutum, kesin tutum) yerine, **açık iletişim** (tanıtıcı tutum, soruna yönelik tutum, plansız kendiliğinden oluşan doğal tutum, anlayış ve duygusal yakınlık gösteren tutum, eşitlik belirten tutum, denemeci tutum)[4] aile bireyleri arasında tercih edilmelidir.

Aile içi iletişimin sağlıklı bir yapıda olmasının, çocuklara ibadet davranışını kazandırmada çok önemli olduğunu düşünüyoruz[5]. İslâmî bir değer olan ibadet davranışını çocuklara kazandırabilmek için, önce insani bir değer olan sağlıklı aile içi iletişimi tesis etmek gerekmektedir. Başka bir ifade ile ibadet davranışını çocuklara kazandırmak bir bina inşa etmek ise, bu bina için jeofizik etütleri yapılmış sağlam bir arsa temin etmek de, aile içinde sağlıklı bir iletişim ortamı kurmaktır. Kaygan bir zemine yapılan bina nasıl ki güven verici ve kalıcı olmazsa, aynı şekilde bireyler arasında sağlıklı iletişim ağı kurulamamış ailelerde, ibadet davranışını çocuklara kazandırmaya çalışmak da kalıcı ve verimli olmayacaktır.

İşte ibadet eğitimi ve öğretiminde uyulması gereken ilkeler, yukarıda bahsetmeye çalıştığımız olumsuzluklardan anne-babayı ve çocuğu kurtaracak yapıda olmalıdır.

Hem günlük hayatla hem de ibadet hayatıyla ilgili olarak, çocuklarla anne-baba arasında sağlıklı bir iletişimin kurulabilmesi ve çocuklara ibadet davranışını kazandırmada başarı elde edilebilmesi için şu ilkelere uyulması gerektiğini düşünüyoruz.

- Ailede sevgi kültürünün hakim olması.
- Ailede disiplinin hakim olması.
- Ailede bireylerin ilgi ve isteklerinin dikkate alınması.
- Aile için iyi bir sosyal çevrenin seçilmesi.
- Çocuk eğitimi konusunda bilgi edinilmesi.
- Çocuklara ibadet davranışını kazandırmanın uzun bir program dahilinde yapılması.

Şimdi sırasıyla uyulması gereken bu ilkeleri incelemeye çalışalım:

---

[4] Geniş bilgi için bkz. Cüceloğlu, Doğan, *Yeniden İnsan İnsana*, 23. bs., İstanbul 2000, s. 155

[5] Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Kaya, Mevlüt, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Samsun 1998, s. 75 vd.

1. AİLEDE SEVGİ KÜLTÜRÜNÜN HAKİM OLMASI

Aile içinde sağlıklı bir iletişimin kurulabilmesi için, o ailede sevgi kültürünün hakim olması en önemli husustur. Sevgi kültürünün hakim olması, aynı zamanda sağlıklı, doyumlu, erdemli bireylerden oluşan bir aileyi gerekli kılmaktadır. Çünkü bunun zıddı, korku kültürünün hakim olması demektir ki, bu şekildeki ailelerde bireyler, iç zenginlikten yoksun, doyumsuz, ruhunda sürekli çatışmalar yaşayan, hayatını bir denge içerisinde sürdüremeyen kişilerdir. Aslında mesele derinlemesine tahlil edildiğinde, aile bireyleri arasında sevgi kültürünün oluşması ve bunun gereğini vurgulamanın, fantezi bir uğraşı olmadığı, hayatın nihaî manada anlam ve zenginlik kazanmasının, hatta insanın Yaratıcı'nın istediği bir kıvama gelmesinin, buna bağlı olduğu söylenebilir.

"İşte siz öyle kimselersiniz ki onlar sizi sevmedikleri halde siz onları seversiniz. Kitabın hepsine inanırsınız. Onlar sizinle karşılaştıklarında "inandık" derler. Kendi başlarına kaldıklarında size karşı öfkeden parmaklarını ısırırlar..."

"Size bir iyilik dokunsa tasalanırlar (içleri huzursuz olur), şayet başınıza bir kötülük gelse, buna sevinirler. Eğer sabreder, takva üzere olursanız onların hilesi size hiçbir zarar veremez."[6]

Yukarıdaki ayetlerde, İslâmî literatürde mü'min olarak nitelendirilen, kalbi sevgiyle dolu, iç zenginliğini elde etmiş kişilerin insanları karşılıksız sevebileceklerine işaret edilirken, münafık olarak nitelendirilen kişilerin de insanlara karşı ne denli acımasız bir psikoloji içerisinde olduklarına dikkat çekilmektedir. Bu acımasızlığın temelinde yatan sebep olarak, bunların sevgiden, erdemden ve iç zenginlikten pek nasiplenememiş oldukları, bunun yerine kalplerinin menfaat duygusuyla, hırsla, kinle ve nefretle dolu oluşu gösterilebilir.

Öte yandan insanları sevmek, sevginin, iyiliğin, mutluluğun hakim olmasını istemek, manevi bir olgunluğun işareti olarak görülürken; insanlara karşı kinle, nefretle dolu olmak, insanların iyiliklere, mutluluklara ermesine karşı rahatsızlık duymak, manevi açıdan alçalmanın (münafık olmanın) bir işareti olarak görülmektedir.

E. Fromm'un *"Olgunlaşmamış sevgi; seni seviyorum, çünkü sana gereksinimim var, der. Olgunlaşmış sevgi ise; sana gereksinimim var, çünkü seni seviyorum, der."*[7] sözünün, yukarıdaki ayetlerde ifade edilen gerçeklerin paralelinde oluşu da ayrıca dikkat çekicidir.

Aslında ibadetin (din kurallarının kişi tarafından yerine getirilmesinin) nihaî manada hedefi, manevi açıdan istenen olgunluğu elde edebilmektir. Bu

---

[6] Al-i İmran, 3/119-120

[7] Fromm, Erich, *Sevme Sanatı*, (çev. Işıtan Gündüz), İstanbul, ts. s. 47

açıdan birtakım şekillerle yerine getirilen din kuralları bir araç durumundadır denilebilir. Hayatı, insanları, aile bireylerini sevemeyen bir insanın şekil olarak yerine getirdiği dinî vazifelerin hedefine ulaştığından bahsetmek de pek mümkün olmasa gerek.[8]

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim ve hadisleri incelediğimizde sevgiye dair bir çok ayet[9] ve hadisin[10] olduğunu, öte yandan İslam mütefekkir ve mutasavvıflarının da sevgiyi hep ön plana çıkardıklarını görmekteyiz.[11]

Bir aile reisi olarak Hz. Peygamber'in aile fertlerine karşı nasıl bir sevgi ve hoşgörü içerisinde olduğuna dair şu örnekleri vermek istiyoruz:

Hz. Enes anlatıyor:

"Peygamberimize on yıl hizmet ettim. Aslında yaptığım işler pek yerli yerinde olmuyordu. Buna rağmen Hz. Peygamber(sav), bir defacık olsun bana vurmadı ve surat asmadı. Beni azarlamadı ve ayıplamadı. Hatta "öf!" bile demedi. Hoşuna gitmeyen bir şey için, 'Niçin böyle yaptın?' diye beni sorguya çekmedi. Herhangi bir hatalı davranışım için hanımlarından biri, 'Keşke şöyle yapsaydın' diyecek olsa, 'Bırakın çocuğu... O, ancak Allah'ın dilediğini yapmıştır' deyip beni korurdu. Çünkü o, çocuklara karşı insanların en şefkatlisiydi.

Hayatımda peygamberimizden daha güzel kokan bir koku koklamadım. Onun elinden daha yumuşak bir ipeğe ve kumaşa dokunmadım. O, insanların ahlâk bakımından da en güzeliydi. Bir gün beni bir işe yollamıştı. Önce -çocukluk işte- 'Gitmem' diye itiraz ettim. Ancak içimden de Peygamberimizin gönderdiği yere gitmek geliyordu. Yola çıktım, sokakta oynayan çocuklara rastladım. Onların yanında oyalanıp kalmışım. Birden ensemde bir el hissettim. Dönüp baktım, bir de ne göreyim, karşımda Peygamberimiz, gülümsüyor. Bana: 'Enesciğim! Sana söylediğim yere gittin mi?' diye sordu. Ben de: 'Pekala, derhal gidiyorum Ya Resulallah' diyerek bana söylenen yere gittim."[12]

---

[8] Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. Sunar, Cavit, "Aşkın Terbiyede Rolü", AÜİFD, Sayı: XXV, Ankara 1984, s. 110 vd.

[9] Konu ile ilgili ayetlerden bazıları için bkz. Bakara 2/165, Nisa 4/73, Maide 5/82, En'am 6/76, Hud 11/90, Meryem 19/96, Taha 20/39, Rum 30/21, Sad 38/32, Şura 42/23, Hucurat 49/7, Kıyamet 75/20-21, Buruc 85/14

[10] Konu ile ilgili hadislerin bazıları için bkz. Ebu Davud, Edeb 66, 144; *Müstedrek* I, 62; Buhârî, Cenaiz 44, Nikah 12, Fedailu's-Sahabe 22, Edeb 18; Müslim, Fedail 63, 65; Tirmizî, Menakıb 31, Birr 11, 12, Menakıb 50; İbn Mace, Edeb 3; Askalânî, İbn Hacer, *el-Metalibu'l-Aliyye*, II, 441 ve IV, 72

[11] Bkz. İbn Arabi, *İlahi Aşk* (çev. Mahmut Kanık), 2. bs. İstanbul 1992, s. 21 vd.; Uludağ, Süleyman, *İbn Arabi*, Ankara 1995, s, 167 vd.; Uludağ, Süleyman, *Bayezid-i Bistami*, Ankara 1994, s. 99 vd.; Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Veli*, Ankara 1998, s. 86 vd.

[12] Bkz. Ebu Davud, Edeb 1, Taberanî, *el-Mu'cemu's-Sağir*, II, 32, 118; Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, I, 271 ve IX, 16; Tirmizî, Birr 69; Müslim, Fedail 54

"Ailesine karşı, Hz. Peygamber(sav)'den daha şefkatli hiç kimseyi görmedim. Oğlu İbrahim'in, Medine'nin kenar mahallelerinden birinde oturan bir sütannesi vardı. Bu sütannenin kocası demircilik yapmaktaydı. Her gün çocuğu görmek için oraya giden Hz. Peygamber(sav), varınca duman dolu eve girer, çocuğunu kucaklayarak bağrına basar, koklar ve öperdi." [13]

Üsame b. Zeyd anlatıyor:

"Hz. Peygamber(sav) bir dizine beni, bir dizine de torunu Hasan'ı oturtur ve ikimizi birden bağrına basarak 'Ey Rabbim! Bunlara rahmetinle muamele eyle. Çünkü ben de bunlara karşı merhametliyim' derdi." [14]

Her konuda olduğu gibi ailede sevgi kültürünün hakim olmasında da Hz. Peygamberin bizlere örnek teşkil ettiğini yukarıdaki hadislere bakarak söyleyebiliriz. Ailede sevgi kültürünün oluşması sadece anne-baba ile çocuk arasında oluşması gereken bir olgu olarak görülmemelidir. Bundan önce karı-koca arasında bu kültürün oluşması gerektiğini vurgulamak isteriz. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de bu sevgiye işaret edilerek şöyle buyurulmaktadır: *"Size nefislerinizden, kendilerine ısınmanız için zevceler yaratmış olması, aranızda bir sevgi ve şefkat var etmesi, Allah'ın âyetlerindendir. Şüphesiz düşünen bir topluluk için bunda ibretler vardır."*[15]

Yukarıdaki ayette geçen 'mevedde' kelimesinin ifade ettiği manayı Bayraklı şöyle yorumlamaktadır:

"Mevedde denen sevgi, objesini bulan sevgidir. Soyut manadaki sevginin somut hale gelmesi ve sosyalleşmesidir. Gönüldeki sevginin yeşerip insanlığa dal-budak salmasıdır. Allah'ın insanı iki farklı cinste yaratıp, bir aile kurmaları için aralarına sevgi koyması 'mevedde' denen sevginin işlevini göstermektedir... Bu sevginin mekanı ise gönüldür... Evlilik öncesi meydana gelen ve 'hubb'[16] denen sevgilerin bir araya gelmesinden 'mevedde' denen sevgi meydana gelmektedir."[17]

Yukarıdaki ayet ve yorumunda da ifade edildiği gibi sevgi açısından sağlam temeller üzerine bina edilmiş bir evlilik, ileride çocukları da bu sevgi atmosferine alacak ve böylece ailede sevgi kültürü oluşacaktır. Sevgi kültürünün oluşmasından da, ailedeki manevi yaşama ivme kazandırması beklenebi-

[13] Buhârî, Edeb 18; Müslim, Fedail 63

[14] Buhârî, Edeb 21

[15] Rum 30/21

[16] Sevgi ile ilgili kavramlar olan "hubb, muhabbet, istihab, vudd, mevedde, hille ve alaka" kavramları hakkında geniş bilgi için bkz. Bayraklı, Bayraktar, *Kadın Sevgi ve Temel Haklar*, İstanbul 2000, s. 85-103; Ayrıca bkz. Kaya, Remzi, *Kur'ân'da Dostluk İlişkileri*, İstanbul 2000, s. 43 vd.

[17] Bayraklı, Bayraktar, *Kadın Sevgi ve Temel Haklar*, s. 97

lir. Nitekim sevgi ile manevi yaşam arasındaki ilişkiye değinen Cüceloğlu bu konuda şunları söylemektedir:

"Manevi yaşam kişinin kendi içinde Tanrıyı ve "Hakikat"i bulmasına yönelir... Manevi yaşam öğretilerini temel alan kişilere mistik, mutasavvıf adı verilir. Bizim tarihimizde örnek olarak Mevlana ve Yunus Emre gösterilebilir... Manevi yaşam yönünden sağlıklı ailede yetişen çocuk, evrenin bir bütün olduğu, bu bütün içinde yer alan her birimin, her olayın, kendine özgü benzersiz bir yeri olduğu, bu nedenle ailedeki her bir bireyin, oldukları gibi değerli olduğu, kendi yetenekleri, düşünceleri, duyguları içinde kabul edilmesi gerektiği, manevi özgürlüğün temelini oluşturur. Bu tür temel bizdeki tasavvuf anlayışına yakın düşen, birleştirici, kaynaştırıcı, evrensel bir dünya görüşü geliştirir. Sağlıklı manevi yaşam, ailenin yetiştirdiği çocuklara verebileceği en güzide armağandır. Sağlıklı bir manevi temeli olan insanlar güleç yüzlü, sevecen, insanlara olduğu kadar doğaya da saygılı bireyler olarak yaşamlarını sürdürürler."[18]

Yukarıdaki değerlendirmeden, coşkulu bir insanlar arası ilişkide manevi yaşamın ne denli önemli olduğunu, bunu elde edebilmek içinde köklü ve engin bir sevgiye sahip olmanın gerektiğini anlamaktayız. Bu değerlendirmenin doğruluğunu birçok mutasavvıfın sevgiye dair söylediklerinden ve yaşadıklarından da anlamak mümkündür[19]. Bir örnek vermek gerekirse, Bayezid-i Bistâmî'nin insan sevgisine dair şu sözünü nakledebiliriz. "Bir Müslüman için en faydalı şey din kardeşine saygı, sevgi gösterip onun şeref ve itibarını lekelememektir."[20]

Hem Kur'an, sünnet ve geleneksel kültürümüzden, hem de modern psikolojik tahlillerden hareketle, insanlar arasında sağlıklı iletişimi temin ederek birbirlerinden güzellikleri öğrenmeleri açısından, sevgi kültürünün müstesna bir yeri olduğunu yukarıda izah etmeye çalıştık. İster psikolojik sonuçlardan, isterse dini söylemlerden hareket edilsin, neticede aile ortamında sevgi kültürünün hakim olması gerektiği söylenebilir.

Daha önce sevgi kültürünün hakim olduğu ailenin sağlıklı aile, korku kültürünün hakim olduğu ailenin ise sağlıksız bir aile olduğunu söylemiştik.

Psikolojik açıdan sağlıklı bir ailede bireyler;

- Duygu ve düşüncelerini birbirlerine karıştırmazlar, duygu ve düşüncelerinin ayrı ayrı farkındadırlar,
- Bedensel, duygusal ve düşünsel yönden diğer bireylerin kendilerinden farklı olabileceğini bilirler ve bunu doğal olarak kabul ederler,
- Kendi mutluluklarından kendilerini sorumlu tutarlar.

---

[18] Cüceloğlu, Doğan, *Yetişkin Çocuklar*, 18. bs., İstanbul 2000, s. 86-87

[19] Bkz. Uludağ Süleyman, *İbn Arabi*, s. 167 vd; Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram*, s. 102 vd.

[20] Uludağ, *Bayezid-i Bistami*, s. 100

Bu özellikleri yaşamlarında gerçekleştirmiş insanlar kendileri için bir iç özgürlük ortamı yaratmakla kalmazlar, eşleri ve çocukları için de bir dış özgürlük ortamı yaratırlar. Birbirleriyle etkileşim, eşitlik temeline ve birbirlerini olduğu gibi kabule dayanır.[21]

Ailede sevgi kültürünün hakim olması için insanların bu yönde eğitilmeleri, sevgiyle büyütülmeleri ve sevgiyle yaşamaları gerekmektedir. Sevgi, samimi duygular içerisinde gerçekleşmeli, karşıdaki insana yapay sevgi gösterisinde bulunarak onu sevdiğimize inandırmaya veya samimi olmayan duygularla yaklaşarak karşıdaki kişinin sevgisini kazanmaya çalışmak yerine; insanlarla, gerçekten benliğimize ve davranışlarımıza sevgiyi yerleştirerek ilişki içerisine girmemiz gerekir. İnsanlarla bu şekilde ilişki kuramamanın temelinde korku, kızgınlık, kin ve nefret gibi duygular yatmaktadır, denilebilir.

"Kendisiyle uyum halinde olan insan, başkalarına dostça yaklaşır, ama gereğinde onlara karşı çıkar ve haklarını savunmak için savaşır, bazen ise yalnız kalmayı yeğler. Bu durumlardan hangisini yaşayacağının seçimini o andaki içsel yaşantılarına ya da içinde bulunduğu çevresel koşullara göre seçer. Buna karşılık, insanlar vardır, sürekli başkalarının sevgisini ve onayını kazanmaya çalışır ve bunu yaparken de kendi kişiliklerinden ödün verirler. İnsanlar vardır, diğer insanları sürekli karşılarına alır ve dünyaya karşı sonu gelmeyen bir öfke yaşarlar. Ya da insanlar vardır, başkalarıyla aralarına görünmez bir engel koyarlar, onlarla yakın duygusal ilişkiler kuramazlar."[22]

Anne-babaların bu konudaki hedefleri, ailede sevgi kültürünü sağlamaya çalışarak hem kendi aralarında hem de çocuklarıyla sağlıklı bir iletişim kurmanın yollarını aramak olmalıdır. Bunun için de önce kişinin kendisiyle uyum halinde olmayı başarması, daha sonra da bu uyumu aile bireyleri arasında tesis etmeye çalışması gerekmektedir diyebiliriz.

Sevginin eğitimle ilişkisi hususunda Bayraklı'nın şu değerlendirmesini vermek istiyoruz:

"Yaklaştırıcı, nüfuz ettirici ve süsleyici özelliği ile sevgi, bir eğitim faaliyeti yapmaktır. Önemli olan, eğitimin sevginin önünü açmasıdır. O zaman görülecektir ki, sevgi insanı hem Allah'a hem de diğer insanlara yaklaştıracak, aradaki mesafeyi kısaltacaktır. Bu açıdan bakınca sevgi bir duygu olmaktan öte, bir eğitim yuvasıdır, bir sanatkardır. İnsan sevgi sayesinde imanı benimser, kucaklar ve bağrına basar. Diğer taraftan sevgi bir sanatkar gibi imanı gönülde süsler. Sevgi ile yapılan eğitim, hem kalite bakımından yükselir, hem de amacına kısa yoldan ulaşır. Sevginin eğitimciliğinden istifade etmeyen bir eğitimin başarıya ulaşma şansı yoktur."[23]

---

[21] Cüceloğlu, Doğan, *İçimizdeki Çocuk*, s. 77

[22] Geçtan, Engin, *İnsan Olmak*, 14. bs., İstanbul 1994, s. 56

[23] Bayraklı, *Kadın Sevgi ve Temel Haklar*, s. 90-91

Yukarıdaki yorumlar doğrultusunda, çocukları gereği gibi eğitebilmek için ailede sevgi kültürünün oluşturulmasını kaçınılmaz bir durum olarak görebiliriz. Sevgi denen bu güçlü kaynaktan beslenmeyen insanlar arası ilişkilerden verimli sonuçlar elde etmek pek mümkün gözükmemektedir.

Ailede sevgi kültürünün hakim olması, çocuklara ibadet davranışını kazandırmada da önemli yararlar sağlayacaktır. Anne-babasıyla arasında kuvvetli sevgi bağı oluşan çocuk, anne-babadan bu yönde gelecek mesajlara dikkat verip, onları alıp benimseyecektir. Böylece sevginin, ibadet davranışını meydana getirmede önemli bir vasıta olduğu görülecektir.

18 yaşındaki bir gencin çocukluk yılları ile ilgili hatıralarını dile getirdiği mektubundan bazı pasajları aktarmak istiyoruz:

"...İçimde bir özlem var, anlatamıyorum. Sanki 18 yıldır görmediğim bir şey... Okula gidiyorum aynı özlem, eve geliyorum aynı özlem, çarşıya gidiyorum yine aynı özlem... Mesela bir insanın susadığını düşünün: Bu insan nereye gitse, ne yapsa susuzluğunu aklımdan çıkaramaz ve hep onu düşünür ya... İşte bendeki de öyle bir şey. Sanıyorum anlamaya başlıyorum. Evet... Evet... Ben "sevgiye" susadım. Sevgi olmayınca bendeki her şey eksik sanki...

Babamın odası ayrı. O hep kendi odasında durur. Sofraya oturduğumuzda bazen sevgi dolu kalbimle bakarım babama. Ama o bizim gözlerimize hiç bakmaz. Biz kendisini öylesine severken o, hiç olmadık yere, hiç olmadık şeylere kızar ve bizi azarlar. İşte o zaman bir tuhaf oluruz, sevgi dolu kalplerimiz kırılır ama sevgi yine üstün gelir ve biz onu içimizde hemencecik affederiz.

Ben bir zamanlar namaz kılmıyordum. Namaz kılmıyorum diye babam beni hortumla döver ve banyoya hapsederdi. Buna rağmen kılmazdım. Beni zorla sabah namazına kaldırırdı. Kalkmadığımda üzerime soğuk su dökerdi. Ben de kalkar abdest alıyormuş gibi musluğun suyunu biraz boşa akıtırdım. Ondan sonra seccadenin üzerinde biraz otururdum. Arada bir secde eder gibi yatardım. O zaman 10-11 yaşlarındaydım. Şimdi ise 18 yaşındayım ve hala namaz kılmıyorum. Bunun için beni çok dövdü, bana çok laf söyledi, ağır hakaretler etti. Bunun yerine bana sarılıp, beni bir kerecik öpseydi, namaz kılmam için benimle konuşsaydı, beni namaza teşvik etseydi kılardım. Vallahi billahi kılardım."[24]

Çocuklara ibadet davranışını kazandırmada sevginin ne kadar önemli olduğunu, ailede sevgi kültürünün hakim olmasının ne denli gerekli olduğunu, gerek yukarıdaki mektupta gerekse yapmış olduğumuz mülakatlarda görmekteyiz.

---

[24] Kapaklıkaya, Alişan, *Bunları Kimseye Anlatmamıştım*, İstanbul 1999, s. 41-47

Yapmış olduğumuz mülakatlardan ailede sevgi kültürünün gereğini vurgulayan bazı bölümleri nakletmek istiyoruz:[25]

"Çocuğumun birine çok katı disiplin uyguladım ve zor kullanarak ibadetlerini yapmasını sağladım. Fakat ne yazık ki şu anda bu çocuğum büyüdü ve namazını kılmıyor. Demek ki bu çocuğa namazı sevdirememişiz. Bu durumu görünce diğer çocuklarımıza hiçbir zorlayıcı tedbir uygulamadık. Sadece telkinde bulunduk ve yaşayışımızla örnek olmaya çalıştık. Şu anda bu çocuklarımız büyüdü ve isteyerek, severek namazlarını kılıyorlar. Anne-babalara tavsiyem; sakın çocuklarda ibadetlere karşı nefret uyandıracak uygulamalara başvurmasınlar. Bağırıp çağırarak çocuklara namaz kıldırmak mümkün değil. Ara sıra ibadetlerini aksatmaları, ibadet sevgilerini kaybetmelerinden çok daha güzeldir. Çünkü ibadet sevgisi canlı olunca yetişkinlikte ibadetlerini aksatmadan yerine getiriyorlar."

"Üzerinde en fazla durduğum konu, çocuklarda ibadete karşı antipatinin uyanmamasıdır, Bununla beraber anne-baba olarak bizler namaz kılarken ara sıra da onların namaz kılmalarını sağlamaya çalışıyoruz. Şu anda çocuklarımız henüz muntazam bir şekilde namaz kılacak bir yaşta değiller. Onun için namazı onlara sevdirmeye çalışıyoruz. Namaz vakitlerinin haricinde sohbet esnasında ibadetlerin Müslüman'ın hayatındaki öneminden ve mutluluğuna etkisinden bahsetmeye çalışıyoruz..."

"... İnsani ilişkiler açısından çocuklarla aramızda öyle bir sevgi saygı oluştu ki, olumsuz bir durumda kızdığımı hissettiklerinde, cezalanmaktan daha fazla etkilendiklerini görüyorum."

"Anne-baba ile çocuk arasında büyük bir sevgi ve saygı bağı oluşturulmalı ve ibadetle ilgili yapılacak eğitim bunun üzerine bina edilmelidir. Çocuğu dikkate almadan üzerine vararak bu işin davranışa dönüşmesini sağlamak biraz zor görünmektedir. Burada şu anekdotu anlatmak istiyorum: Vaktiyle köyümüzde Deliağa ismiyle tanınan bir kişi 12-13 yaşlarında iken çobanlık yapıyormuş. Akşamleyin yorgun argın eve dönen Deliağa, yatsıyı kılmadan yatağına yatmış. Annesi ise ısrarla çocuğu yatsı namazı için camiye göndermek istemiş. Annesinin aşırı ısrarı karşısında yapacak başka bir şeyi kalmayan Deliağa; 'İşte namaza gidiyorum, ama vallahi namazda hiçbir duayı okumayacağım.' der."

"Yapılan eğitimin kalıcı olabilmesi için çocuğun ruh dünyasını dikkate almak gerekir. Eğitimci hem kendisiyle hem de çocukla barışık olmalı, hoşgö-

[25] Çocuklara ibadet davranışını kazandırabilmek için takip edilecek ilke ve metotları işlerken yer yer mülakatlardan alıntı yaparak konuya açıklık getirmeye çalışacağız. Ancak mülakatların bazı paragraf ve cümlelerinde birçok ilke ve metoda beraberce değinildiğinden, aynı paragraf veya cümleyi birden fazla yerde kullanmak gerekmiştir.

rü, güven ve samimiyet ortamı hakim olmalıdır. Bir de biçimle özü birbirine karıştırmamak gerekir diye düşünüyorum."

"Anne-baba çocuk nezdinde çok sevilen kişiler olmalıdır. Çocuk anne-babamın hatırını kırmamalıyım diye düşünebilmelidir. Bunun için de anne- baba çocuğun her şeyine müdahale eden bir tip olmamalıdır. Çünkü çocukta hem anne-babaya hem de iletilmek istenen mesaja karşı, bıkkınlık ve antipati meydana gelebilir. Yine anne-baba ibadetlerini yerine getiren çocuğu fark etmeli ve bir şekilde memnuniyetini çocuğa hissettirmelidir."

"Tabii bütün bunlar yaptırılırken sevgi ve saygı esas alınmalı, hoşgörülü olmalı ve hiçbir zaman çocuğu zorlayıcı tavır içerisine girilmemeli, çünkü çocukta ibadetlere ve dinî hayata karşı antipati meydana gelebilmektedir."

"Sevgi ve şefkatle yaklaşarak, dinî önderlerin hayat hikayelerini anlatarak, çocukların bilgi ve duygu boyutunda dinî yaşantı ile tanışmalarını sağlamak gerekir ki, arkadan ibadetin davranış boyutu gelsin. Bunlara dikkat etmeden sık sık çocuğu sıkıştırıp "oğlum namaz kıl; kızım namaz kıl" demenin bir faydası olmadığını birçok olayla müşahede ettik. Mesela babası din görevlisi olan ve ibadetler konusunda kendisini aşırı sıkan bir arkadaşımız, aileden ayrılıp şehre okumaya geldiğinde namazı tamamen bıraktığını ve 'oh be rahatladım' dediğini anlatmaktadır."

"Çocukların gönülden ibadet eden kişiler olmalarını sağlamak için sevgi ve bilgi sahibi olmalarını sağlamak gerekir. Dinî konularda gerekli bilgileri vermenin yanında, seven Allah ve sevilen Allah, seven peygamber ve sevilen peygamber, doğru yolu gösteren Kur'an imajının çocukta yer etmesi gerekir. Yine Allah'ın sevgisinin, rahmetinin yanında, cezasının da olduğu insanlara hatırlatılmalıdır."

"Ben çocuğuma namaz kılmasını hatırlattığımda, canı sıkılıyor namaz kılmak istemiyor. Sebebini düşündüğümde, çocuklara fazla zaman ayıramadığımızı, benim akademik çalışmalarım, eşimin işi ve işteki bazı özel problemleri yüzünden sürekli evde stres ortamının hakim olması aklıma geliyor. Ailede insanların, insani ilişkilerde başarılı olmaları ve dingin bir hayata sahip olmaları, her başarının anahtarı gibi geliyor bana. Maalesef biz bunu gerçekleştiremediğimiz için, çocuklarımızın ibadet eğitimi ve öğretimi noktasında da fazla mesafe alamadığımızı söyleyebilirim."

"Benim çocukları ibadete alıştırmada uyguladığım yöntemin pek başarılı olmadığını söyleyebilirim. Ben bu konuda çok sert davranıyorum. İkazlarım sürekli ve kesin bir şekilde olmaktadır. Fakat çocuk otoritemden etkilenerek emirlerimi yerine getirse de bu uygulamadan hiç hoşlanmadığını hissediyorum."

"Çocuklarda iç gerilim meydana getirici tutum ve davranışlardan mutlaka uzak durulmalı, istenen hedef davranışı onların kendi tercihleri durumuna

getirip meydana gelmesini sağlamak gerekir. Bunun için de anne-baba ailede hiçbir zaman öğretmen rolüne bürünmemeli ve samimi, bilge anne-baba olmaya gayret göstermelidir. Anne-baba çocuklarıyla dostluğunu hiçbir zaman bozmamalı, çünkü bu dostlukla, birçok problemin kolaylıkla çözülmesi mümkün olur."

Yukarıda da görüldüğü gibi; çocuklarına ibadet eğitimi ve öğretimi vermek isteyen ve ibadet davranışını benimseyerek yerine getiren çocuklar yetiştirmek isteyen ailelerin her şeyden önce seven ve sevilen anne-baba olmaları, sevgi kültürü ile yoğrulmuş aile yuvaları tesis etmeleri en başta gelen görevdir, diyebiliriz.[26]

2. AİLEDE DİSİPLİNİN HAKİM OLMASI

İnsanî değerler açısından çocuklarla iyi bir iletişimin sağlanabilmesi için takip edilmesi gereken yollardan birisi de, ailede disiplinin hakim olmasıdır. Çünkü disiplinli ailede bir düzen vardır. Günlük yaşamda bireyler arası ilişkiler bir sistem dahilinde cereyan eder. Hangi davranışların kabul, hangi davranışların ret göreceği bellidir. Toplum (devlet) planında hukukun baskın olması ve vatandaşların kendilerini hukukun güvencesinde hissetmesi ne ise; ailede disiplinin hakim olması ve kendilerini bunun güvencesinde hissetmeleri de odur. Ailede disiplinin hakim olmasından, otoriter bir aile reisi etrafında bireylerin korku ve endişe içerisinde yaşamlarını sürdürmelerini anlamanın yanlış olacağı kanaatindeyiz. Nitekim disiplin, bireylerin içinde yaşadıkları topluluğun genel düşünce ve davranışlarına uymalarını sağlamak amacıyla alınan önlemlerin tümü[27] olarak tarif edilmektedir. Dolayısıyla bizim burada üzerinde durduğumuz disiplin, olumlu anlam ifade eden ve *"bir toplumun üyelerine veya bireyin kendi kendine uygulamasını buyurduğu davranış kurallarının tümü"*[28] anlamına gelen bir disiplindir. Bunun olumsuz anlam içeren türü ise; *"herhangi bir tepkinin ya da davranışın, çoğu zaman hoşa gitmeyen ya da acı veren önlemlerle durdurulması"*[29] şeklinde tarif edilen ve

---

[26] Din eğitiminde sevginin gereği ve önemi hakkında geniş bilgi için bkz. Ayhan, Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 113-118; Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, s. 83-85; Ay, M. Emin, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, s. 21-25, 46-47; Bilgin, Beyza, *Din Öğretimi*, s. 34-40; Bilgin, Beyza, *İslam ve Çocuk*, s. 67 vd.; Bayraklı, *Kadın Sevgi ve Temel Haklar*, s. 85 vd.; Parladır, Selahattin, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, İzmir 1996, s. 90 vd.; Bayraktar, M. Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, s. 141 vd.; Dodurgalı, Abdurrahman, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, s. 104 vd.; Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 34-35; Çamdibi, H. Mahmut, *Eğitim İlkeleri ve Rehberlik*, s. 1 vd.; Sunar, Cavit, *Aşkın Terbiyede Rolü*, agm., s. 95-126

[27] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 7. bs., Ankara 1983, s. 311

[28] Öncü, Remzi, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, s. 333

[29] Öncü, aynı yer.

"sıkıdüzenle/sıkıyönetimle" eş anlamlı olanıdır. Bu disiplin anlayışı eğitmekten çok cezalandırma ağırlığı taşımaktadır[30] ki, bizim üzerinde durmak istediğimiz disiplin çeşidi bu değildir[31].

Çocukların eğitiminde, ailede disiplinin hakim olması ilkesinden ne beklediğimizi daha açık bir şekilde ifade edebilmek için Megginson'un disipline ilişkin şu görüşünden istifade edebiliriz:

"Disiplin, bireyin kendisini iyileştirmesi, düzeltmesi (öz-denetim, self-discipline) anlamına gelmektedir. Buna göre disiplin, bir bireyin kendisini belirli ihtiyaçlara isteklere uyarlaması amacıyla öz-denetimle çabalarını geliştirmesini yansıtır.

Disiplin, düzenli bir davranış için gerekli koşulları yaratmaktır. Bu anlamda disiplin, moral ve birlik duygusunu geliştiren yöntemleri kullanmak suretiyle bir grup içerisinde bireysel denetimi ve düzeni sürdürmeyi belirler."[32]

Tariflerden de anlaşılacağı gibi, disiplinle ailede veya fertte özdenetimi ve düzenli bir yaşam için gerekli koşulları yaratmak amaçlanmalıdır. Bunun için de ailede asgari bir düşünce ve davranış birliğini temin etmek gerekir. Bu birliğin sağlanması yalnız çocukları ilgilendiren bir durum olmayıp, ailedeki bütün bireyleri kapsamaktadır. Diğer bir ifade ile, düzenli yaşama sistemi de diyebileceğimiz bu disiplin kurallarına, çocuklarla beraber büyüklerin de uyması hayati önem taşımaktadır. Nitekim L. Navaro konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Evde disiplinin yürümemesinin en önemli nedenlerinden biri, yetişkinlerin *"dediğimi yap, yaptığımı yapma"* felsefesiyle yaptırımlara girişmeleridir. Yetişkinler içki, sigara içerler, çocukların yanında kavga ederler, kötü sözler sarf ederler, çocuklarına veya birbirlerine el kaldırırlar, verdikleri sözü tutmazlar, ama eğer çocuklar bunlardan birini yapmaya kalkarsa, çok kötü kızarlar... Eğer baba sürekli çocuklarını ve anneyi döverse, kardeşini dövdü diye dayak yiyen çocuk ne düşünür acaba? Kardeşini dövmemesi veya kendini kontrol etmesi istendiğinde ne kadar inanabilir? Eğer *'yalan söylenmez, yalan söylemek çok kötüdür'* denilen bir çocuk, kapı çalındığında *'evde olmadığımı söyle'* durumuyla karşılaşırsa yalan konusunda ne düşünür acaba?"[33]

---

[30] Geniş bilgi için bkz. Bingöl, Dursun, *İşyeri Disiplini ve Çalışma Başarısı*, İstanbul 1990, s. 23 vd.

[31] Disiplinle ilgili geniş bilgi için bkz. Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, s. 173-204; Ay, M. Emin, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükafat ve Ceza*, s. 17-18, 27 vd.; Ertuğrul, Halit, *Ailede ve Okulda Çocuk Eğitimi*, s. 142-147; Çamdibi, H. Mahmut, *Eğitim İlkeleri ve Rehberlik*, s. 24-26; Bayraktar, M. Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, s. 243-245

[32] Megginson, Leon C., *Personal and Human Resources Administration*, Ontario, 3th Ed., Irwin-Dersey Limited, 1977, s. 469-470

[33] Navaro, Leyla, *Beni Duyuyor musun?*, 4. bs., İstanbul 2000, s. 57

Yukarıda da görüldüğü gibi ailede disiplini tesis etmek ve aile bireylerinin özellikle çocukların iç denetimlerini elde etmelerini sağlamak için, yetişkinlere çok önemli görevler düşmektedir. Bu görevler de her şeyden önce yetişkinlerin disiplinli bir hayat yaşayarak çocuklara örnek olmalarıdır. Disiplinin, çocuğa istenilen davranışları ve alışkanlıkları öğretme ve çocuğun kendi kendini denetleme, diğer bir tabirle iç denetim demek olan ahlak gelişimini sağlama fonksiyonunu icra edebilmesi için, yetişkinlerin kendilerini disiplinin dışında tutmamalarının hayatî bir önem taşıdığı söylenebilir.

Ailede bireyler arasında sevgi ve güven ilişkisinin geliştirilmesi, çocukların benlik değerlerinin temelinin atılması, özellikle anne-babaların ailedeki diğer bireyleri anlayarak ve onların kişiliklerine saygı göstererek model olma görevlerini yerine getirebilmeleri için, ailede disiplinin herkesi kapsayacak bir şekilde uygulanması gerekmektedir.[34]

Bir öğretmenin, kendisini disiplinin dışında tutarak öğrencilere disiplin kazandırmaya çalışmasının imkansız olduğunu anlayarak, öğrencilerle beraber disiplinli bir eğitim-öğretim yapmaya karar verip başarıya ulaşmasıyla ilgili şu öyküyü burada zikretmek istiyoruz:

"Öğrenciler sınıfa gitmek için sıraya girmekte hep gecikiyorlardı, ben de dışarı çıkıp sıraya girmeleri için onlara bağırıp çağırıyordum. Hepsinin sıralanması ve sınıfa girmesi bize en az on dakika kaybettiriyordu. Sınıfa girince yine soruyordum. "Zil çalınca oyuna devam edecek miyiz, çocuklar?" Yanıtlıyorlardı, "Hayır." "Zil çalınca ne yapacağız?", "Sıraya gireceğiz." Sonra yine ben, "Bundan sonra sıraya girmeniz için sizi çağırmayacağım." ve yanıt, "Tamam." Ama ertesi gün her şey yine eskisi gibi yeniden başlardı. Bu hafta her zamanki sorularımın yerine, onlara Ben-iletileri gönderdim. Bağırmaktan bıktığımı ve müdürün zaman kaybettiğimiz için bana kötü rapor vermesinden korktuğumu söyledim Sonra da onları dinledim. Duyduklarım beni şaşırttı. Sıraya girip güneş altında beni beklemekten bıktıklarını söylediler. Hem neden sıraya girmeleri gerekiyormuş ki? Zil çalınca doğrudan sınıfa giremezler miymiş? Her zaman sıraya girildiğini söyledim. Nedenini öğrenmek istediler. Bir süre düşündüm. Akla uygun bir nedeni yoktu. Yalnızca her zaman yapa geldiğimiz bir şeydi. Bu yanıtım hiç de doyurucu değildi. Sonra gereksinimlerimizi sıralamaya karar verdik. Benimki, onların en kısa sürede düzenli bir biçimde bahçeden sınıfa girmeleriydi, onlarınkiyse, sıraya girip güneş altında beni beklememek ve benim gözetimimde asker adımlarıyla sınıfa girmemekti.

Öğrencilerden birinin önerisini uygulamaya karar verdik. Zil çalınca onlar bahçeden, ben de öğretmenler odasından gelip sınıfa birlikte girecektik. Bir kaç gündür bunu deniyoruz, çok güzel işliyor. Onları sıraya dizip sınıfa

[34] Geniş bilgi için bkz. Yavuzer, Haluk, *Çocuk Eğitimi El Kitabı*, 8. bs., İstanbul 1999, s. 91

sokmak için tükettiğim zamanı kazandık, artık bahçeye çıkmam gerekmiyor. Ama en önemlisi, sınıfta birbirimize karşı hissettiklerimiz. Eskiden sınıfa gelince herkes deliye dönmüş olurdu. Şimdi sınıfta kimse kırgın ve öfkeli değil. Sorunumuzun en zor yanı, çocukların beni, sıraya girmeye gerek olmadığına inandırmaları oldu."[35]

Yukarıdaki öyküden de anlaşılacağı gibi çocukları disipline edebilmek için anne-babaların ve öğretmenlerin otorite kullanmak, boyun eğdirmek, sınırlar koymak, engellemeler ve kısıtlamalar getirmek, cezalandırmak, yasaklamak, kuralları zorla uygulatmak gibi rolleri yerine getirmek yerine, çocuklarla ilişkilerinde bir danışman, arkadaş, katılımcı, yardımcı, sorun çözücü, dinleyici, görüşmeci gibi davranmalıdırlar. Aksi takdirde çocukların iç dünyalarına nüfuz edebilmek ve soruna ilişkin onların zihinlerindeki engelleri ortadan kaldırmak mümkün olmamaktadır.[36]

İşte çocukları ibadetlere alıştırabilmek için ailede disiplinin hakim olması ilkesinden, ailede yapılacak işler konusunda problem olarak görülen konuların çözüme kavuşturulmasında, hem anne-babaların hem de çocukların duygu ve düşünceleri, sorunun çözümüne yönelik eleştiri ve teklifleri dikkate alınarak uyulması gerekenlere herkesin uyması, kimsenin kurallardan muaf tutulmaması anlaşılmalıdır. Tabii ki yaşı veya görevi gereği herkesin kendine mahsus bazı farklı sorumlulukları olacağı da unutulmamalıdır. Ancak bu yöndeki farklılıkların mantıkî temelleri aile bireylerine izah edilmesi gerekir, diye düşünüyoruz.

Yukarıdaki paragrafta anlatılanlar doğrultusunda evde disiplini sağlamayla ilgili olarak tecrübe ettiğimiz şu örnek olayı burada zikretmek istiyoruz:

"İkisi ilköğretim öğrencisi birisi okulöncesi dönemde olan üç çocuklu bir ailede, zaman zaman günde 4-5 saat televizyon seyretmeleri, okul başarılarının düşmesine de neden olmuştu. Bu durum karşısında anne-babanın zaman zaman kızmaları ve çocukların televizyon seyretmelerini engellemeleri, çocuklarla anne-baba arasında huzursuzluk meydana getirdiği ve isteklerin çakıştığı fark edilmişti. Bunun üzerine bütün aile bireyleriyle beraber bu konuyu çözüme kavuşturmak için bir toplantı yapma teklif edildi ve herkes memnuniyetle kararlaştırılan gün ve saatte toplantıya iştirak etti.

Baba, bu toplantının ailede huzursuzluğa neden olan televizyon seyretmenin bir kurala bağlanmasını temin etmek için düzenlendiğini belirterek toplantıyı açtı ve herkesin duygu ve düşüncelerini rahatça açıklayabileceğini belirtti. Bunun üzerine anne-baba kendi açılarından konunun mahzurlarını dile

---

[35] Gordon, Thomas, *Çocukta Dış Disiplin mi? İç Disiplin mi?*, s. 109-110

[36] Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. Gordon, *age.*, s. 108; Stewart, Michael, *Baba Çık Dışarı Oynayalım!* (çev. U. Umut Bulsun ve Alpay Öztürk), İstanbul 1998, s. 73 vd.

getirerek, kendi duygu ve düşüncelerini ortaya koyduktan sonra, sırayla çocuklar da söz alarak kendi duygu ve düşüncelerini dile getirdiler.

Ortaya çıkan durumda anne-baba ile çocukların isteklerinin arasında epeyce mesafe olduğu görüldü. Sözgelimi çocuklar günde üç program seyretmeyi teklif ettikleri halde, anne-baba sadece haftada bir program seyretmeyi uygun gördüklerini belirttiler. Herkes kendi fikrini kabul ettirmek isteyince, anlaşmaya varmanın ve başarı elde etmenin güç olduğu fark edildi ve beraberce isteklerden fedakarlık ederek, beklentilerin birbirine yaklaştırılması düşüncesi ortaya atıldı. Bunun üzerine birkaç tur söz hakkı kullanıldıktan sonra, nihayet günde bir program seyretme konusunda anlaşıldı ve anlaşma metni yazılarak herkes tarafından imzalandı. Özellikle 5 yaşındaki küçük çocuğun bu metne imza atmaktan yana duyduğu zevk, görülmeye değerdi.

Daha sonra anlaşma metnine herkesin titizlikle uyduğu ve bu problemin çözüldüğü, hatta çocukların televizyonu her gün bile seyretmemeye başladıkları görüldü."

Dikkat edilirse yukarıdaki örnek olayda da görüldüğü gibi, ailede ne katı bir anlayışla *"Emrediyorum yapacaksınız."* anlayışı, ne de vurdumduymazlık göstererek *"Kim ne istiyorsa onu yapsın, kimse kimseyle ilgilenmesin."* anlayışı, disiplini sağlamak için yeterlidir. Bunun tam tersine herkes kendi sorumluluğunu bilip, hayatın daha kolay ve anlamlı yaşanabilmesi için üzerine düşeni yerine getirmesi gerekmektedir. Aile bireyleri bu konuda birbirlerine yol gösteren, yardımcı olan, konuşan, tartışan ve bir sonuca varan kişiler olmalıdırlar. Bu konularda başarıya ulaşabilmek için anne-baba ile çocuklar arasında dostluğu bozucu uygulamalardan kaçınmak ve klasik manada patron-işçi rollerine bürünmemek, önem arz etmektedir.

İşte çocuklara ibadet davranışını kazandırmak isteyen ailelerin, bir nevi ön şart diyebileceğimiz insani ilişkiler açısından, disiplinli, sistemli bir aile hayatına sahip olmaları bunun için önemlidir. Aslında ibadet davranışı bir disiplin gerektiren, ya da disiplinli hayat yaşayanların gösterebileceği bir davranıştır diyebiliriz. İbadet davranışının çocukta gerçekleşmesi için gerekli olan zihinsel, duygusal vb. etkenler yanında, ailede disiplinli bir hayatın hakim olması da önemli bir unsur olarak kabul edilebilir. Bu disiplin anlayışı da yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız gibi, insan psikolojisine uygun bir mahiyette olmalıdır.

Yaşanmış birer vakıa olarak şu örnekleri sunmamız konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

"Vaktiyle 5-6 yaşlarındaki çocuğumu zaman zaman camiye götürüyordum. Çocuğun camiye ve cemaate alışması için bu çok önemli bir tecrübe idi. Yine bir gün çocuğumla beraber camiye gittik. Namaz esnasında çocuğum bi-

raz sağa sola baktı ve gezindi. Aslında bir çocuk için bu davranış gayet tabii bir davranış idi. Fakat cemaatten bilinçsiz biri bu davranışından dolayı çocuğa bir tokat vurdu ve azarladı. Çocuk rencide oldu ve çok üzüldü. İşte o gün bu gündür çocuk büyüdü yetişkin oldu, fakat bir daha camiye ayak basmadı. Bu acı tecrübeyi yaşamış bir baba olarak, hem cami cemaatinin hem de çocuğunu camiye götürecek babaların çok dikkatli olmalarını tavsiye ediyorum."

"Çocuklara zor kullanarak baskıyla ibadet yaptırılmamalı, çünkü serbest kalınca ibadetleri terk ediyorlar. Çocuğumun birine çok katı disiplin uyguladım ve zor kullanarak ibadetlerini yapmasını sağladım. Fakat ne yazık ki şu anda bu çocuğum büyüdü ve namazını kılmıyor. Demek ki bu çocuğa namazı sevdirememişiz. Bu durumu görünce diğer çocuklarıma hiçbir zorlayıcı tedbir uygulamadık. Sadece telkinde bulunduk ve yaşayışımızla örnek olmaya çalıştık. Şu anda bu çocuklarımız büyüdü ve isteyerek, severek namazlarını kılıyorlar. Anne-babalara tavsiyem; sakın çocuklarda ibadetlere karşı nefret uyandıracak uygulamalara başvurmasınlar. Bağırıp çağırarak çocuklara namaz kıldırmak mümkün değil. Ara sıra ibadetlerini aksatmaları, ibadet sevgilerini kaybetmelerinden çok daha güzeldir. Çünkü ibadet sevgisi canlı olunca yetişkinlikte ibadetlerini aksatmadan yerine getiriyorlar."

"Küçüklüğümü düşündüğümde kardeşler olarak bizim namaza alışmamızda babamızın çok büyük etkisi olduğunu söyleyebilirim. Ailemizde namaz mihenk taşı idi. Günlük hayatta her şey namaza göre ayarlanırdı. Çarşıda, pazarda, piknikte babam, "Haydi çocuklar hele önce bir namazımızı kılalım, sonra diğer işlerimizi yaparız, derdi" ve öylede yapardık. Bu bizde, günlük hayatımızda namazın en önde gelen bir işimiz olduğu fikrini doğurdu."

"İbadetler konusunda azarlama ve icbara baş vurmadan, çocuklara annebabaların model oluşturmaları gerekir."

"Babası din görevlisi olan ve ibadetler konusunda kendisini aşırı sıkan bir arkadaşımız, aileden ayrılıp şehre okumaya geldiğinde namazı tamamen bıraktığını ve "oh be rahatladım" dediğini anlatmaktadır. Daha sonra İlahiyat yıllarında yeniden kendi isteği ile namaza başladığını söylemektedir."

"Benim çocukları ibadete alıştırmada uyguladığım yöntemin pek başarılı olmadığını söyleyebilirim. Ben bu konuda çok sert davranıyorum. İkazlarım sürekli ve kesin bir şekilde olmaktadır. Fakat çocuk otoritemden etkilenerek emirlerimi yerine getirse de, bu uygulanmadan hiç hoşlanmadığını hissediyorum."

Yukarıdaki mülakatlardan konumuzla ilgili yapmış olduğumuz alıntılardan ortaya çıkan sonuç; ailede olumlu bir disiplin anlayışının hakim olmasının gerekli olduğu, azarlama, tehdit hatta fizikî cezaların çocuklara olumlu davranış kazandırmada pek etkili olmadığı, bunun yerine disiplin anlayışının

sevgi, dostluk, karşılıklı anlayış ve sorumluluk gibi değerlerin üzerine bina edilmesi gereğidir, diyebiliriz.

3. AİLEDE BİREYLERİN İLGİ VE İSTEKLERİNİN DİKKATE ALINMASI

Çocuklarla iyi bir iletişimin sağlanabilmesi için takip edilecek metotlardan biri de, onların ilgi ve isteklerinin dikkate alınmasıdır. Çocukların ilgi ve isteklerinin dikkate alınmasının, anne-babaların içerisinde bulundukları anlayış, duygu durumu ve sosyo-kültürel yapı gibi birtakım etkenlerle etkileşim içerisinde olduğu söylenebilir. Psikologlar anne-babaların bu yöndeki davranışlarını, ana hatlarıyla iki kategoride ele almaktadırlar Bunlardan birisi **güç kullanan** (otoriter/yetkici/ana-baba merkezli/cezaya yönelik) davranış türüdür. Diğeri ise, **kanıt göstererek inandırma** (yetkili/çocuk merkezli/mantık yürütmeye yönelik) davranış türüdür[37]. Çocukların ilgi ve isteklerinin ailede dikkate alınması ve çocukla anne-baba arasındaki iletişimin sağlıklı bir zeminde yürümesi için, güç kullanımına dayanan bir aile sistemi tercih edilmemelidir. Başka bir ifade ile anne-baba çocuklarıyla ilişkilerinde ne güç kullanarak **"denetleyici yaklaşım"** içerisinde olmalı, ne de her şeye ilgisiz ve kayıtsız kalarak **"pasif bir yaklaşım"** içerisinde olmalıdır. Bunun yerine annebabalar çocuğun ilgi ve isteklerini dikkate alan, çocukla empatik iletişim kuran, fakat sorumluluğunu da çocuğa hissettiren **"destekleyici yaklaşım"** içerisinde olmalıdırlar.

Yavuzer anne-babaların bu davranışlarını aşağıdaki şekilde formülleştirmiştir[38]:

- **Destekleyici Yaklaşım (Olumlu Ebeveyn):** Çatışmadan yılmaz. Olumlu etkiler verir. Kesin ve açık isteklerde bulunur. Kuralları koyar ve sonuçları yerine getirir. Çocuk büyüyüp olgunlaştıkça onunla daha fazla uzlaşır.
- **Pasif Yaklaşım (Pasif Ebeveyn):** Çocuğun olumsuz ve uygun olmayan davranışlarına göz yumar. Tümüyle kabuğuna çekilir. Çocuğun bütün isteklerini karşılar.
- **Denetleyici Yaklaşım:** Bu iki çeşittir; biri *Yönetmeye Çalışan Ebeveyn* ki bu; çocuğun davranışlarını değiştirmek için hastalık gibi bahaneler

---

[37] Bkz. Baumrind, D. (1971) *Current Patterns of Parental Authority Developmental Psychology Monogrophs*, 4 (1 Partz); Baumrind, D. (1989) *Reaning Competent Children*, W. Damon (Ed.), Child Development Today and Tomorrow (kitabında), s. 349-378, San Francisco, Jossey-Bass; Baumrind, D.(1980), *New Directions in Socialization Research*, American Psychologist, 35, s. 639-652; Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Kültürel Psikoloji*, 1998 İstanbul, s. 79

[38] Yavuzer, *Çocuk Eğitimi El Kitabı*, s. 59

kullanır. Çocuğu başkalarıyla kıyaslar. Diğeri ise *Saldırgan Ebeveyn*dir. Bu da davranışlarından dolayı çocuğu susturur, aşağılar. Ona sürekli bağırır. Kızgın bir şekilde çocuğu döver.

Yukarıdaki yaklaşım tarzlarında da görüldüğü gibi çocuğun ilgi ve isteklerini dikkate almak, onun bütün isteklerini yerine getirmek değildir. Bundan maksat çocukla empati kurmak ve ona anlaşıldığını, anne-babasının kendisine açık olduğunu, konuşup kaygı ve sevinçlerini paylaşacağı bir ortamın ailede var olduğunu hissettirmektir, diyebiliriz.

Birbirlerinin ilgi ve isteklerini dikkate alan aile bireyleri arasında, çatışmalı iletişim ve çatışmasız iletişim yerine, empatik iletişim kurulduğunu söyleyebiliriz. **Çatışmalı iletişimde**; hem bilgi aktarımı yok, hem de duygusal yalnızlık vardır. **Çatışmasız iletişimde** ise; bilgi aktarımı var, ama duygusal yalnızlık da vardır. Fakat **empatik iletişimde** hem bilgi aktarımı var, hem de duygusal yalnızlık yoktur[39]. Dolayısıyla empatik iletişimde bireyler ne bilişsel ne de duygusal yönden bir iletişim engeli ile karşılaşırlar. Bu kişiler karşılıklı anlayış ve mantıki zemin arayışı içerisinde bulunurlar. Bunun gereği olarak da uygun davranışı elde etmekte zorlanmazlar, diyebiliriz.

Dolayısıyla anne-babaların, çocukların ayrı birer birey olduğunu ve kendilerinden farklı ilgi ve isteklerinin olabileceğini her zaman hesaba katmaları gerekmektedir Yine mademki bizim çocuğumuz, öyle ise bizim gibi düşünüp, bizim gibi hareket etmelidir, bizim kafamızdaki kalıplara uymalıdır, diye düşünmemek çocuğun varlığına gösterilen en büyük saygıdır diyebiliriz.

Çocuk, ilgi ve isteklerinin dikkate alındığı hazzını yaşayabilmesi için anne-babasının algı ve hislerine göre davranış geliştirmek zorunda olması yerine, kendi algı ve hislerine göre davranış ortaya koyabilmelidir. Çocuk, böyle bir hakka sahip olduğu inancını taşıyabilmelidir. Çocuğun ortaya koyduğu davranışın yanlış veya doğru oluşu ise ayrı bir konudur. Yetişkinler bu konuda çocuğa rehberlik edebilirler. Ancak bahsettiğimiz inancı çocuğun taşıması, psikolojik olarak doyumlu bireylerin yetişmesi açısından son derece önemli olmakla beraber, onların ilgi ve isteklerinin dikkate alındığının göstergesi olarak da kabul edilebilir[40].

Ailede bireylerin ilgi ve isteklerinin dikkate alınıyor olması; bireyler arasındaki ilişkilerde "Anlamak, Anlatmak ve Anlaşmak" süreçlerinin başarıyla gerçekleşmesini gerekli kılmaktadır. Sözgelimi anne-babanın anlattıklarından bir şey anlamayan, herhangi bir konu ile veya kendisiyle ilgili bir meseleyi anne-babasına anlatamayan ve dolayısıyla anne-babasıyla arasında bir anlaş-

---

[39] Dökmen, *age.*, s. 156

[40] Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. Batlaş, Zuhal, *Çocuklarla İletişimin Temel İlkeleri, Evde ve Okula Mutlu Çocuk Yetiştirmenin Temelleri*, s. 161 vd.

ma gerçekleştiremeyen bir çocuk, ailede ilgi ve isteklerinin dikkate alındığı inancına hiçbir zaman sahip olamayacaktır Bunun tabii bir neticesi olarak da, aile bireyleri arasında bir iletişimsizlik meydana gelecektir. Sonuçta anne-baba, bu çocuğa ne oluyor da bir türlü arzu edilen davranışlara ulaşamıyor diye, kendi kendine yakınacaktır.

Yine dikkat edilirse bu tür ailelerde anne-baba ile çocuk arasında, hiçbir zaman içten ve samimi bir konuşma geçmemekte ve birbirlerine sordukları sorular, genellikle geçiştirilerek cevaplanmaktadır. Sözgelimi okulda arkadaşıyla arasında geçen bir olayı anlatmak isteyen bir çocuk, anne-babasına kendini dinletemediğini görünce, daha sonra "Bu gün okulda neler oldu, derslerin nasıl geçti." diye kendisine soru soran anne-babasına bu çocuğun, samimi olmayan geçiştirme cevaplar vermesi kuvvetle muhtemeldir. Çünkü çocuk kalbini açacak samimi bir ortam bulamadığı düşüncesine kapılarak, kendisine sorulan soruların da göstermelik olduğunu düşünecektir[41].

Bundan dolayı çocuklarıyla iyi diyalog kurmak ve onların eğitimlerine önemli katkılar sağlamak isteyen anne-babalar, çocuklarının ilgi ve isteklerini dikkate almak durumundadırlar. Aksi takdirde onların duygu ve düşüncelerini anlayamazlar, onlarla olumlu bir etkileşim içerisine giremezler.

İlgi ve isteklerin dikkate alındığı bir ortamın ailede hakim olmasının, anne-babayı da, çocuğu da psikolojik yönden güçlü kılacağı, problemlerin kolaylıkla çözümüne katkı sağlayacağı söylenebilir. Bu bağlamda çocuğuna ibadet davranışını kazandırmak isteyen aile, çocuğun bu davranışı yerine getirmesinin veya getirmemesinin psikolojik temellerine inebilir. Eğer bu davranışın yerine getirilmesinde bir problem varsa beraberce bunun çözümüne gidebilirler.

Bu cümleden olarak; çocukların ilgi ve isteklerinin ailede dikkate alınmasının, ibadet eğitimi ve öğretiminin başarısı için ne derece geçerli olduğunu; başka bir ifade ile, ilgi ve isteklerinin anne-baba tarafından dikkate alındığını gören bir çocuğun, onlardan gelen ibadet eğitimi ve öğretimi ile ilgili mesajları alıp kabullenmesi ve ibadet etme davranışını göstermesinin ne derece mümkün olduğunu tespit etmek, konumuz açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Yapmış olduğumuz mülakatlardan bazı bölümler aktararak, ailede çocukların ilgi ve isteklerinin dikkate alınmasının, onların ibadetlere alışmalarına ve anne-babaları ile olan ilişkilerine olumlu etkisini tespit etmeye çalışalım:

"Benim çocuklarımın hepsi erkek ve ergenlik yaşına kadar babaya (bana) çok bağlı idiler. Ben ibadetlerimi yaparken yer yer onların da katılmalarını te-

[41] Geniş bilgi için bkz. Mountrose, *Çocuklarla ve Gençlerle İletişime Geçmenin 25 Yöntemi*, s. 79 vd.; Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, s. 167 vd.

mine çalışıyordum. Onların makul isteklerini ben hiç reddetmediğimden olsa gerek, onlar da benim bu isteğimi pek reddetmezlerdi ve mümkün oldukça evde cemaat halinde namaz kılmaya özen gösterirdik.

Ailemizde insanlar duygu ve düşüncelerini çok rahat bir şekilde dile getirebilirlerdi. Bu konuda kimse kimseden çekinmezdi. Bu yapı aynı zamanda aile bireyleri arasında sevgi ve saygıyı da beraberinde getirmektedir. İnsanların birbirinden saklı-gizli ve halledilmemiş bir problemi kalmazdı. Yine ailede adil davranmak çocuklar arasında paylaşmayı beraberinde getiriyor.

Şu anda çocuklarımın bazısı üniversiteyi bitirip iş hayatına başladı, bazısı da üniversiteyi bitirmek üzere ve *hepsi ibadetlerini severek isteyerek yerine getirmekte*. Allah'a şükrediyorum."

"Kendimi bu konuda başarılı olmuş bir baba olarak göremiyorum. Çocuklarla pek fazla meşgul olamadık. İHL'ye verdik, nasıl olsa orada öğrenirler diye düşündük, maalesef öyle olmadı. Evde özel bir ilgi göstermedik ve bir program uygulamadık. Onun için anne-babalar çocuklarını iyi tanımalılar ve gençlik yıllarına kadar yakından alakadar olmalılar. Onların kişisel farklılıklarına mutlaka dikkat edilmeli ve usandırmadan dinî yaşantı konusunda onlara rehberlik edilmeli..."

Yukarıda iki aile/veli örneği sunduk. Bunlardan birinin; çocuklarının ilgi ve isteklerini dikkate alan ve onlarla ilgilenen bir yapıda olduğu, dolayısıyla çocuklarının ibadet eğitimi ve öğretimi konusunda başarı elde ettiği anlaşılıyor. Diğerinin ise; bunun tam tersi bir yapıda olduğu ve bu konuda başarı elde edemediği görülmektedir.

4. AİLE İÇİN İYİ BİR SOSYAL ÇEVRENİN SEÇİLMESİ

İnsan sosyal bir varlık olduğundan, içerisinde doğup büyüdüğü ailenin de sosyal çevreyle etkileşimi söz konusudur. Gerek anne-baba gerekse çocuklar sosyalleştikçe bu sosyal çevre ile etkileşimleri daha da derinleşecektir. Çocuğuyla insani değerler açısından iyi bir iletişim kurmak durumunda olan aileler, ailenin içerisinde bulunduğu bu sosyal çevreyi de bundan ötürü dikkate almak durumundadırlar. Bu cümleden olarak; gerek çocuğun seçtiği arkadaş çevresi gerekse anne-babaların seçtiği aile dostları, komşular, ikamet edilen mahalle, şehir, hatta ülkenin bu açıdan büyük paya sahip olduğu söylenebilir[42]. Çünkü gerek çocuklar gerekse yetişkinler, içerisinde bulundukları sosyal çevrenin değer yargılarıyla bir şekilde etkileşim içerisine girebilmektedirler. Hatta kişi zamanla içerisinde bulunduğu sosyal çevrenin normlarını alıp kabul etmekte ve ona göre bir davranış içerisine girebil-

[42] Geniş bilgi için bkz. Sağlam, İsmail, "Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım", *UÜİF Dergisi*, c. 10, Sayı 2, s. 208-223

mektedir[43]. Çünkü birey, içerisinde bulunduğu sosyo-kültürel ortamın gereklerini yerine getirmek ister ve bunu adeta sosyal bir güdü olarak görebilir[44]. Toplumsallaşma süreci de diyebileceğimiz bu durum, eğer çocukta hedef davranışa doğru bir gidişi beraberinde getiriyorsa, ailenin içerisinde bulunduğu sosyal çevrenin etkisi ile eğitimden beklenen sonuçlar birbirini destekliyor demektir. Bunun tam tersine, ortaya konan hedef davranışla, sosyal çevrenin çocukta meydana getirdiği etki birbiriyle çakışıyorsa, aralarında ayrılıklar var demektir ki, bu da hedef davranışın meydana gelmesini olumsuz yönde etkileyecek demektir[45].

Yukarıdaki psiko-sosyal gerçeklerden hareketle, insani değerlerin benimsenip uygulandığı, çocuğa kazandırmaya çalıştığımız dini, ahlaki ve insani davranışlara ters düşen uygulamaların baskın olmadığı sosyal çevreleri bulmak, tesis etmek ve yaşatmak bu açıdan önem arz etmektedir. Belli bir yaştan sonra çocuk, ailede geçirdiği aktif zamanın kat kat fazlasını sosyal çevrede geçirmektedir. Aile dostlarıyla, akran gruplarıyla, komşularıyla, mahalle sakinleriyle, öğretmenleriyle, basın yayın vasıtasıyla gördüğü ve duyduklarıyla, çevrenin yerleşik kültürünün kendisini etkilemesiyle, çocuk ailenin dışında büyük bir etkileşimle yüz yüze gelmektedir. Bunun için aileye iyi bir sosyal çevrenin seçilmesi çocukların eğitimi açısından önemlidir diyebiliriz.

Çocuğun içerisinde bulunduğu sosyal çevrenin, onun dini duygu ve düşüncesinin uyanışına önemli katkılar sağlayacağını söyleyen Öcal şöyle demektedir:

"...Çoğunlukla dindar insanların yaşadıkları, günde beş vakit ezanın okunduğu, okunan ezana saygı duyulduğu bir çevrede yetişen çocuklar şüphesiz ki bu ortamdan etkilenirler ve dini duygu ve düşünceleri erkenden uyanarak olumlu yönde gelişir.

Buna karşılık ezansız, mabetsiz bölgelerde doğup büyüyen, aile içerisinde ve çevrede ibadet eden herhangi bir insanla karşılaşmayan çocuklarda da dini uyanmalar ve gelişmeler görülecektir. Ancak onlardaki dini uyanmalar ve gelişmeler biraz gecikmeli ve belki de sağlıksız olacaktır."[46]

Şurası bir gerçek ki insan beraber olduğu, oturup kalktığı kişilerle etkileşim içerisine girmekte ve ister istemez onların tutum ve davranışları kendisine yansımaktadır. Nezih ortamlarda bulunan ve arkadaş olarak, çevre olarak kendisine nezih insanları seçen kişiler, genellikle onlar gibi olumlu davranış-

[43] Bkz. Şerif, Muzaffer ve Şerif, Carolyn W., *Sosyal Psikolojiye Giriş*, I-II (çev. Mustafa Atakay, Aysun Yavuz) Sosyal Yayınları, İstanbul 1996 s. 240-242

[44] Bkz. Şerif, *age.*, s. 403-406

[45] Bkz. Tezcan, Mahmut, *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara 1994, s. 28-29

[46] Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretimde Metotlar*, s. 76-77

lar kazanmaktadırlar. Bunu tam tersine, çirkin tutum ve davranışlara sahip olan insanlarla beraber olan ve bu şekildeki ortamlarda bulunan insanlar da, zamanla anlamadan onlar gibi davranmaya başlamaktadırlar. Hz. Peygamber(sav) bu durumu bir hadisinde şu şekilde dile getirmektedir:

"İyi ve kötü arkadaşların misali, misk taşıyan kimse ile körük çeken kimsenin misaline benzer. Misk taşıyan kimse ile oturduğun zaman ya sana ondan biraz sürer ya da sen ondan biraz satın alırsın, hiç olmasa güzel bir koku koklarsın. Körük çekene gelince, onun yanında oturduğun zaman ya elbisen yanar ya da çok kötü bir koku sindiğini duyarsın."[47]

"Kişi yakın dostunun, arkadaşının dini üzeredir. Artık sizden biriniz kiminle dostluk kuruyorsa ona dikkat etsin."[48]

Yukarıdaki hadisler gibi aşağıdaki ayet de kötü arkadaşın insanın başına nasıl felaketler getirdiğini, ahiret hayatını dahi kaybetmesine sebep olduğunu bizlere haber vermektedir:

"O gün zalim zorba elini ısırıp, keşke Peygamberlerle beraber bir yol tutsaydım, diyecek. Eyvah, yazıklar olsun bana, keşke falanı dost ve arkadaş edinmeseydim. And olsun ki, bana Kur'ân gelmişken, o (dost dediğim kimse) beni saptırdı. Şeytan ise, insanı aşağılık halde yapayalnız bırakandır."[49]

Yine yukarıdaki ayet ve hadislerin doğrultusunda çocuğun iyi ahlak ve davranışlara sahip olan kişilerle beraber olmasına yönelik, birçok eğitimcinin görüş bildirdiğini görmekteyiz. Sözgelimi Abdülmelik b. Mervan oğlunun eğitimcisine "Eğittiğiniz çocukları yanınıza alarak, şerefli kişilerle bir arada oturun. İlim ehli ile kaynaşın. Çocuklarımızı aşağılık pespaye kişilerden uzak tutun. Hizmetçilerle senli benli olmalarını önleyin..." diye talimat vermektedir[50]. İbn-i Sina ise; "Çocuğun okuldaki arkadaşlarının edep ve terbiyesi güzel olmalı, beğenilen adet ve gelenekleri yaşayan kişiler bulunmalıdır. Çünkü çocuk en tesirli telkini beraber okuduğu çocuklardan alır. Evet onlardan alır ve onlarla sıcak ilgi kurar..." demektedir[51]. Günümüz İslam eğitimcilerinden Abdullah Nasih Ulvan çocuğun ve ailenin iyi bir sosyal çevre ile irtibatının kurulmasıyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

---

[47] Buhârî, Zebaih 31; Müslim, Edeb 16

[48] Tirmizî, Zühd 45

[49] Furkan 25/27-29. Rivayete göre bu ayet, önce Hz Peygambere ziyafet verip Müslüman olduğunu söyleyen, fakat daha sonra müşriklerin ileri gelenlerinden Ubey b. Halef'in gönlünü hoş edip onunla dost olabilmek için gidip Hz. Peygambere hakaretlerde bulunan Ukbe b. Ebi Muayt hakkında nazil olmuştur. Böylece müşriklerin çevresine dahil olmak ve onlarla dost olmak uğruna ahiret hayatını tehlikeye attığı, bu ayetle bildirilmektedir. (bkz Özek, Ali ve arkadaşları, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi*, Medine, 1978, s. 361)

[50] Bkz. Ulvan, Abdullah Nasih, *İslam'da Aile Eğitimi* (çev. Celal Yıldırım), İstanbul ts., I, 167

[51] Bkz. Ulvan, *age.*, II, 107

"Çocuğu şeref ve asalet düzeyinde tutacak en önemli sebep ve vasıtalardan biri (gerek eğitimcilerin, gerekse sosyologların nazarında), çocuğa iyi arkadaş ve çevre bulmak, ilgisini bu yönde geliştirmektir. Burada en belirgin çare ise, iyi huylu, temiz ahlaklı insanlardan oluşan bir çevre seçip belirlemektir. Bu insanlarla sık sık camilerde, parklarda, boş vakitlerini değerlendireceği yerlerde buluşmaları sağlanmalıdır...

Benim burada asıl üzerinde durduğum konu; çocuğun iyi bir çevre ile ilgisini kurmak ve cami hayatına gönül verip alışmasını sağlamaktır. Namaz kılmayan, camiye gitmeyen bir çevre ile ilgi kurmada pek fazla bir yarar yoktur. Camiye devam edip oranın kültürü ile yetişen bir çocuğun, caminin semtine dahi uğramayan çocuklarla arkadaşlık kurmasında elde edilecek bir fayda yoktur..."[52]

Yukarıdaki görüşler doğrultusunda şunları söyleyebiliriz. Her ne kadar çocuklar ve aile için iyi bir sosyal çevrenin seçilmesi çok mühim ise de, içerisinde yaşanılan sosyal şartlar gözardı edilmemelidir. Çocukları sosyal olumsuzluklara bağışıklık kazanmış bir halde yetiştirmek gerekir. Nasıl ki çocukları bazı hastalıklardan korumak için eve kapatma yerine aşı yaptırmak gerekiyorsa, aynen bunun gibi sosyal hayatın gerçeklerinden hareket ederek öyle eğitmek gerekir ki söz konusu sosyal olumsuzluklar içerisinde yaşamak zorunda olsa bile, onlara karşı aşılanmış durumda olabilsin ve etkilenmesin. Çünkü çocukları fanus içerisinde yetiştirmek mümkün değildir. Öyle ise iyi çevre seçmesini bilmek yanında, çocuklarımıza iyi ile kötü arasında bilinçli tercih yapabilmeyi de öğretmek zorundayız.

O halde günümüz şartlarında çocuklara olumlu din eğitimi ve ibadet eğitim-öğretimi vermeye çalışırken, onları sosyal hayattan tecrit etmeden bu işin başarılması gerekmektedir. İçerisinde yaşadığımız dünyada, toplumların sosyal hayatının her yönü ile ibadet eğitimi ve öğretimine elverişli bir yapıda olması mümkün olmayabilir. Böyle durumlarda hem çağın gereklerini yerine getirerek sosyal hayat için gerekli olan eğitimden ve bilgiden yoksun kalmamak, hem de iç zenginliğimiz/manevi zenginliğimiz için gerekli olan ibadet hayatını sürdürmek en çıkar yol olacaktır. Kanaatimizce, bunu başarabilmek için de hem dini hem de çağı anlamak gerekmektedir.

Günümüz değerlerine baktığımızda üretken, kendisiyle ve çevresiyle barışık, bilgiye ve gelişime açık, farklı görüş ve düşüncelere tahammül edebilen, şiddetten uzak ve emeğe saygılı olan insan modeli hemen hemen herkesin kabul edebileceği bir insan modelidir. İşte aile için iyi bir sosyal çevre seçerken bu özelliklerin baskın olduğu çevreler seçmeye gayret gösterilmelidir. Dahası ibadet hayatını yaşayan insanlar, bu özellikleri ile toplumda ön plana

[52] Bkz. Ulvan, *age.*, II, 308

çıkmalıdırlar. Aslında gerek belli zaman periyotlarıyla yerine getirilen ferdi ve sosyal içerikli namaz, zekat, hac, yardımlaşma vb. ibadetlerin; gerekse kişinin iç dünyasıyla ilgili (kalbini ve düşüncesini kıskançlık, kin, nefret, çekememe, böbürlenme vb. kötülüklerden temizleyip, insanları sevme, hüsnü niyet besleme gibi güzelliklerle doldurması şeklindeki) ibadetlerin hedefine varması durumunda yukarıda sözü edilen insan modelini ortaya çıkarması gerekir diye düşünüyoruz. Durum böyle olunca, ibadetlerle söz konusu hedeflere bir türlü varamayan insanların, aileye iyi bir sosyal çevre seçmek için değişik coğrafyaları dolaşmalarının pek bir ehemmiyeti olmasa gerek.

Bu düşünceden hareketle ideal sosyal çevrenin kendi kendine oluşmayacağı, meselenin şuurunda olan herkesin bu yönde gayret göstermesi gerektiği, en azından bu düşüncedeki insanların bir araya gelerek yukarıda bahsi geçen insan modelini yakalama noktasında birbirlerine destek olmalarının öneminden bahsedilebilir.

Daha önce sözünü ettiğimiz bazı hastalıklara karşı çocuğun aşılanarak korunması gibi, sosyal olumsuzluklara (olumsuz sosyal çevreye) karşı korunması/aşılanması, ancak bahsedilen insan modelini gerçekleştirme ideali etrafında kümelenmekle mümkün olabilir. Aile dostlarımızı, komşularımızı, yakınlarımızı bu ideal etrafında birleşmeye çağırarak iyi bir sosyal çevre meydana getirme noktasında her gün bir aşama daha ileri gidilebilir Bu heyecan ve gayret içerisinde bulunan ve bu hayatı çevresinde gözlemleyen çocuk, iyi bir ibadet eğitimi ve öğretimi almada daha şanslı durumda olacaktır.

Aksı takdirde çocuk, içerisinde bulunduğu olumsuz sosyal çevrenin etkisiyle farklı sosyal normlar kazanacak ve anne-babasıyla arasında sağlıklı iletişimin devam etmesi güçleşecektir. Nitekim olumsuz sosyal çevrenin çocuğun dini ve ahlaki gelişimini de olumsuz yönde etkilediği eğitimciler tarafından belirtilmektedir[53].

5. ÇOCUK EĞİTİMİ KONUSUNDA BİLGİ EDİNİLMESİ

Çocuk eğitimi anne-babalar için önemli görevlerden biridir. Bir görevin yerine getirilebilmesi her şeyden önce o konuda bilgi sahibi olmayı gerektirir. Bunun için anne-babalar çocuk eğitiminin ciddi bir iş olduğundan hareketle, bu konudaki bilgilerini sürekli artırmalıdırlar. Günümüzde çocuk eğitimi, istenilen düzeyde olmasa da konuşulan ve yazılan konular arasındadır. Meseleyi ciddiye alan anne-babalar, kendilerine yönelik yazılan literatürü takip ederek, televizyon programlarını seyrederek, ilgili konferans, seminer ve anne-baba okulu programlarına katılarak, bu konudaki bilgilerini sürekli yenileyebilirler.

---

[53] Bkz. Öcal, Mustafa, *age.*, s. 76-77

Bu şekilde hareket etmek anne-baba ile çocuk arasında, bilgisizlikten meydana gelen ve kısır döngü şeklinde hayatı olumsuz şekilde zorlayan çekişmeleri sona erdirebilir. Çünkü çocuk eğitimi konusundaki eksik ve yanlış bilgiler ve uygulamalar, çocukla anne-baba arasındaki iletişimi olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biridir.

Çocuk sağlığıyla ilgili asgari bilgi ve eğitime sahip olmayan, sözgelimi, çocuğun ateşlenmesi durumunda hekime başvuruncaya kadar hemen yapılması gereken pratik bilgilerden yoksun olan anne-baba, nasıl ki çocuğun hayatını tehlikeye atabiliyorsa, çocuk eğitimi konusunda da hayati önem taşıyan pratik bilgi ve davranışları edinmeyen anne-babalar, çocuğu kötü eğitme konusunda tehlikeli adımlar atabilirler.

Nitekim velilere uyguladığımız ankette velilerin sadece %33,3'ü çocuklarını eğitme konusunda kendilerini yeterli görürken, toplam %66,7'si ise bu konuda kendilerini yeterli görmemektedir.

Yine anne-babanın çocuk eğitimi konusunda bilgi sahibi olması, eğitmek durumunda oldukları çocuğu yani muhataplarını tanımaları açısından da son derece önemlidir. Çünkü başarılı bir eğitim-öğretimi gerçekleştirebilmek için karşımızdaki muhatabı tanımak ve ona göre metot uygulamak gerekmektedir. Nitekim insanların ilgileri, ihtiyaçları ve kabiliyetleri bakımından, bireysel farklılıklara sahip oldukları bilinen bir gerçektir. Durum böyle olunca, hem insan psikolojisini hem de ferdi farklılıkları dikkate almadan herkese standart programların uygulanması doğru olmayacaktır[54]. İslam dininin temel kaynakları olan Kur'ân-ı Kerim'de[55] ve Hz. Peygamber'in uygulamalarında[56] da muhatabın dikkate alındığını görmekteyiz. Öyle ise anne-babalar da çocuklarını tanıyıp onları nasıl eğitecekleri konusunda bilgi sahibi olmalıdırlar.

Hiç şüphesiz bütün anne-babaların çocuk eğitimi uzmanı olmaları mümkün değildir. Ancak tamamen ilgisiz de kalmamaları gerekir. Nasıl ki araba sahibi olup araba kullanmak isteyen kişiler sürücü kursuna gidip gerekli bilgileri öğrenmek durumunda iseler, çocuk sahibi olup çocuk yetiştirmek isteyen anne- babalar da bu konular hakkında gerekli bilgileri öğrenmek durumundadır. Nitekim çocuk eğitimi ve yetiştirilmesi konusunda yazılmış literatüre baktığımızda ilk dikkat çeken şeyin bilgili, şuurlu, çocuğunu tanıyan ve ona değer veren, çocuk eğitimi ve psikolojisinden haberi olan anne-baba portresinin ön plana çıkmasıdır[57]. J. J. Rousseau'nun "çocuk bilinçli ve duyarlı bir

[54] Bkz. Kardaş, Rıza, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara 1976, s. 176

[55] Bkz. Şanver, Mehmet, *Kur'ân'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, İstanbul 2001, s. 150-155

[56] Bkz. Önkal, Ahmet. *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, Konya 1981, s. 139-144

[57] Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Montessori, Maria, *Çocuk Eğitimi*, s. 223 vd.; Mountrose, Phillip, *Çocuklarla ve Gençlerle İletişime Geçmenin 25 Yöntemi*, s. 79 vd.; Cüceloğlu,

babadan, dünyanın en iyi eğitimcisinin vereceği eğitimden daha güzel bir eğitim alır... Hayatta aile tablosundan daha güzel bir tablo olamaz. Ama bir tek eksiklik her şeyi bozar..."[58] sözü de, çocuk eğitiminde anne-babanın bilinçli olmasının gereğine işaret etmektedir.

6- ÇOCUKLARA İBADET DAVRANIŞINI KAZANDIRMANIN UZUN BİR PROGRAM DAHİLİNDE YAPILMASI

İnsan yetiştirmek dünyadaki en uzun soluklu işlerden biridir. İnsana bir davranışı kazandırmak akşamdan-sabaha hemen oluverecek bir iş değildir. Bunun için plan, program, özveri, sabır, tahammül, bilgi, örnek yaşayış, uzun zaman vs. gerekmektedir. Bütün bunları atlayıp, hemen sonuca ulaşmayı düşünmek, insan yetiştirme olgusuna ters düşmektedir. Bunun için eğitimin bir süreç (vetire) dahilinde yapılması zarureti vardır. Nitekim aşağıda örneklerini sunacağımız hususlardan da anlaşılacağı gibi, gerek Kur'ân-ı Kerim'de gerekse Hz. Peygamberin uygulamalarında sürecin (vetirenin) çok önemli bir prensip olduğu görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'in birden değil de 23 yılda indirilmiş olması bile, tedricilik prensibinin dikkate alındığını açıklamak için yeterlidir[59]. Bununla beraber güzel davranışların insanlarda yerleşmesini sağlamada Kur'ân-ı Kerim'in tedricilik prensibine uyduğunu görmekteyiz. Sözgelimi, içkinin yasaklanması dört aşamada gerçekleşmiştir[60]. Böylece, istenen hedef davranışa belli bir süreç dahilinde varılmıştır. Aynı yaklaşımı Hz. Peygamber'in uygulamalarında da görmekteyiz. Bir gün Necid bölgesinden saçı-başı dağınık bir vaziyette

---

İçimizdeki Çocuk, s. 58 vd.; Humphreys, Tony, *Çocuk Eğitiminin Anahtarı Özgüven* (çev. Tanju Anapa), İstanbul 1998, s. 192 vd.; Batlaş, Acar, Eğitimin Başarısını Yükseltmede Sağlıklı ve Mutlu İnsanlar Yetiştirmede Ailenin Rolü, *Ana-Baba Okulu*, s. 157, 165, 173, 177; I. Aile Şurası, Aile Eğitimi Komisyonu Raporu, Ankara 17-20 Aralık 1990, s. 117-147; Ay, M. Emin, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, s. 19 vd.; Korkmaz, H. Hüseyin, *Çocuk Eğitimi*, İzmir 1993, s. 16-17; Özkan, Pelin, *İyi Ana Baba Olma Yolunda 10 Dev Adım, Evde ve Okulda Mutlu Çocuk Yetiştirmenin Temelleri*, Çocuk ve Aile Kitapları, s. 217-221

[58] Rousseau, *Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine* (çev. Mehmet Baştürk-Yavuz Kızılçım), Erzurum 2000, s. 31

[59] Geniş bilgi için bkz. Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, s. 212-216; Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 186 vd.; Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebeti*, s. 33 vd.; Şanver, *age.*, s. 157 vd.; Dodurgalı, Abdurrahman, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, s. 91

[60] İçkiye aşırı şekilde tutkun olan insanlara Kur'ân-ı Kerim bir anda "içki içmek yasaktır" dememiştir. Önce zararının faydasından çok olduğu söylenmiş (Bakara 2/219). Sonra içkili iken namaz kılınmaması istenmiş (Nisa 4/43). Daha sonra içkinin zararlarından bahsedilerek, mü'minlerin arasına kin ve düşmanlık girmesine sebep olduğu söylenerek ondan vazgeçme tavsiyesinde bulunulmuş (Maide 5/90). Nihayet son aşamada, sarhoşluk veren içkilerin içilmesinin yasak olduğu kesin olarak belirtilmiştir (Maide 5/90). Geniş bilgi için bkz. Yazır, *age.*, V, 3107; Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, s. 212-216

gelen bir adamla Hz. Peygamber arasında geçen şu konuşma, Hz. Peygamber'in tedricilik prensibini uyguladığına örnek olarak gösterilebilir:

"-İslam nedir?

-Bir gün bir gecede beş vakit namaz.

-Bu namazlardan başka yapmam gereken bir şey var mı?

-Hayır. Eğer nafile olarak kılmak istersen kılarsın. Bir de Ramazan orucu var.

-Üzerimde bundan başkası da olacak mı?

-Hayır. İstersen nafile oruç tutabilirsin. Yalnız bir de zekat var.

-Yapmam gereken daha başka bir şey var mı?

-Hayır. Nafile olarak vermek istersen verirsin.

Bunun üzerine Necid'li adam kalkıp giderken: 'Vallahi bundan ne fazla ne eksik bir şey yaparım' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: 'Eğer doğru söylüyorsa kurtuldu gitti' dedi."[61]

Yukarıdaki diyaloga baktığımızda, Hz. Peygamberin İslam'la ilgili bilgileri bir çırpıda sayıp dökmediğini, muhatabın anlayacağı kadar cevap verdikten sonra, soru soruldukça azar azar ilavelerle gereken cevabı tamamladığını görmekteyiz.

Çalışmamızın başından beri, gerek teorik bölümlerde gerekse anket bulgu ve yorumlarının bulunduğu bölümlerde üzerinde durulan konuları bir bütün olarak düşünüp ibadet davranışını çocuklara kazandırmanın gelişimle, öğrenmeyle, davranış kazanmayla, ailenin psiko-sosyal, kültürel vb. yapısıyla, içerisinde yaşanılan sosyal çevreyle, çocukla başarılı bir iletişimin gerçekleştirilmesiyle, ailede dini hayatın canlı tutulmasıyla, çocuğa dini bilgi ve şuur kazandırılmasıyla vb. doğrudan alakalı olduğunu hiçbir zaman gözden uzak tutmamak gerekir.

Gayet tabiidir ki; bu kadar farklı faktörlere bağlı olan ibadet davranışını çocuklara kazandırmak bir anlık olay olamaz. Çocuğuna söz konusu davranışı kazandırmak isteyen aile, kendisine yakın ve uzak hedefler tespit edip, bilinçli bir şekilde ve sabırla, bu yolda yavaş yavaş yürüyerek sonuca ulaşmaya çalışmalıdır.

Düşünülecek programın hem anne-babayı, hem çocuğu, hem de sosyal çevreyi ilgilendiren yönleri olacaktır Her üç taraf açısından da uygun şartlar temin edilince, çocukların hedef davranışları elde etmeleri kolay olacaktır.

---

[61] Buhârî, İman 34